

պարզ է ին, եւ աւելի եւս չեմ յետնագոյն հնաման համեմատ կեց, ի լուսայինք շատ նման օրինակներ ալ յառաջ բերել Յիշեցինք որ նաեւ յունարքն բառերու ձեռք տեղ տեղ անսովոր է, գնես ոչ լիովին համեմատ դրաւորին բայց այս ամեն շտապ պետք չէ որ զարմանընէ զնեց. Օստարականներ ևսներ վաճառականներ մ'որ յունարքն կ'ուցէ սորպիլ, չի կրնար բանասիրիկն աշդութիւն պահանջնիլ պայսկինին այն կը գրե՛ ինչ որ կը լսէ ըստ տեղային գաւառականին, յաճախ ալ անճիշտ: Զարմանըն չէ որ պայսկին հայ մը՝ օրինակի համար՝ մերպաւուից բառը՝ “թարապեւտիս” գրեր: Բաց աստի ինչեր յերեւան շելան նշյոն իսկ Ցունացմէ գրուած յունական պապիրոսներու հրատարակութեամբ, որոնցն շատ բան ըստ համեց վեստելի դիմանականն վենենայի վերսիցիւ հաւաքաննեն: Ի՞նչ շեղումներ աղղապետներան, չնչման ապարեժաթիւններ (երկրաբառաց պարզերու) եւս շփոթութիւննեն: Եւ գաւառական սեպհականներինք պայլգվն հանդերձ: Ուստի կը մայմայն որ հայերէն հատակուորս լիովին հրատարակուի եւ յունարքնի մասնագէտներէն աւստիմասիրուի:

Ըստ կողմանի նշանաւոր յիշտառկարպես
Նեռքէ թողլու ատեն՝ չենք կրնար շայաննել
շերմ փափռք մը՝ նման յիշտառկարպանց հե-
տախցզ ըլլալու եւ յերեւան հանելու՝ ինչ որ
ժամանեակին ժանիքը խնայած են թերեւու։

“Աւելի՞ լցոյ, ստիպուած ենք միշտ գույշ ո՞չ միայն գրաւթեան, այլ նաև ընդհանրապէս հայ մատենազրութեան պատմութեան համար Ե-թ դարերու մասն առհասարակ, թէեւ քիչ լուց կարու շենք նաև միւ եւ մատմանակաց պատմամբ այլ, Անդութիւնի եւ ենթադրութիւնը, առնեն են նոնդհանրապէս այն հիմնկն, որոնց վեց յեցած է ցայժմ Հայոց մատենազրութեան եւ ազգին պատմութիւնն այս ժամանակաց, ի մասնաւորի Ե-թ դարերունն. իսկ թէ ինչ էին բուն իրողութիւննքն՝ տակաւին մեծագոյն մասամբ կը մնան հետազոտելի:

($\Sigma = \Gamma = \Delta = \{b, b^{\dagger}\}$) 4. 8. 8.

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԴԱՎՈՅՑ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐ ՊԵՏՐՈՎԻՉԻ ՎԵՐԱԿՐՈՅԱԾ

‘Եւերսէ Մթեի առ Հռոմեացին պատգա-
մաւուրուելու, արորուելու եւայլն (Փաւաս. Դ,
հ—Ե) մասն իսուսելուց առաջ՝ յառաջ բերեն-
ք քանի ժամանակաբրագան կէտեր, որոնց ներ-
արգին ծանօթացին ենք եւ շուտով տոփառած
պէտք է ինձենց ցագիւում:

Արդ ինչպէս տեսանց, Արշակ թագաւորի ամուսնութիւնը Ոլլիմիքա օրիորդի հետ տեղի ունեցաւ 360 թուականին, հայ-պարսկական պատերազմը տեսեց 363—367 համ 68 թուականը, եւ Ներսէ Մեծը թուակարուեցաւ ոչ ուշ քառ 374 թուականը: Եւ որպէս տեսել Փաւաստութիւնը երեւում է, որ գնեն սպանութիւնն եւ Փաւանձեմի յափշտակալթիւնն Արշակի ճեռքով, ինչպէս եւ վերջինիս ամուսնութիւնը Ոլլիմիքայի հետ, տեղի ունեցան Ներսէ Մեծի Հայաստան վերագառնալոց՝ յեւաց (Փաւաստու, Դ; ժգ եւ ժե) պարզ է, որ Ներսէ Մեծի պատգամաւորութիւնն առ Յոյնս 360 թուականից առաջ է տեղի ունեցել, երբ

— Սարգսյան թիւներէն յիշեցի՝ և ամբ արքային՝ ըստը-
րով (համէ, Ալեքսանդր 388 նորին՝ կը 435 և 438 տակի
առաջնութիւններուուու), Խոյնի Հեղման (համէ, ամբ 402)։
Ենթադրէ Կառաստիքի բաշտացնեալ սուսպարակի մաս-
ինական գործուու (համէ ամ., 210)։ Եթէնք մերայնէն
Մերայն քանչազատական խնդիր եւ խուզ տեսքուու (համէ,
ամ., 71) թուց պարագանէի ու ուղիղեցի։

Հայութեցոց կայսրն էր ոչ թէ վաղէն (364—378), ոչև կտուանդինը (337—361): Այս բարդից յետոց ակնյայնի է, թէ ինչ արժէք ունի Փաւատոփ պատմութիւնն, ըստ որում՝ ներս և ներս պատգամաւորելով առ Վաղէն, նորանից աբրուում: Ետք արքուանիքի մէջ մուռն եւ առան մահից կայստան է վերգագանում: (Փաւատու, Դ, ե—զ և եւ գր.) Սուս եւ շնչեաւ առասպելներ են պի բոլորը, որի համարոց նպաստիկ է ունեցել՝ ներքէս լիք հայրապետին վաղէս արիանու կայսեր յարուցած հայածանքներին մասնակից անելու եւ այսպէսով նորան եւեղացու քաջ պաշտպան հանդիսացնելու: Այս մենք աենում ենք հենց եւ գլիխ: Այստեղ պատմուամ է, որ Վաղէն հերետիկու կայսրը ներսէ հայրապետն սահպատ է իր մահից որոց համար, որը ծանր հիւանդ էր, աղօթք անել: Ներէսը համաձայնուամ է, այս պայմանով մայս, որ կայսը թողնէ Արքիու աղանդն եւ ուղարկառութեան գանայ, միւնքն ժամանակ յայսնելով վճռահանապէս, որ եթէ 15 օրուց ընթացքում կայսը ուղարկառութիւնը շնորհունէ, նորա որդին կը մտանի: Կայսը ուղարկառութեան չէ գանուում եւ ըստ մարդարեւութեան լիքներին, ուղիղ 15 օրից յետոց նորա միակ զաւակը մենուամ է: Վաղէս կայսը սկզբում համեմում է ներխսին սպանել տալ, բայց յետոց լիքնան եւ իր մեծամեծների յորդորակներին, «Հրաման ետ ապստղել զերանելին ներսէս, եւ տանել լիքնան զնի ի կզզի մի ի ծավուն մեծի, յանչփսի յանապատ աերին ուր ոչ մարդ կայցէ, եւ ոչ ջոր ընկերից, եւ ոչ կերակորու, բայց սոսկ միայն անապահ իցէ, զի սովամահ սասահեսէց զնա», ի Փաւատոփի պատմաւութեան հետաւութիւնը զարմանալի նմանութիւն ունի Բարսեղ Մեծի, կեսարից հայրապետի (370—379) մասին եղած մի աւանդութեան հետաւութեան՝ Վաղէս կայսըրը, երբ 372 թուրին կեսարիայում էր գանուում, արքուական հոգեւորականների գրդամարք վճռուամ է բարսեղին ապստղեց: Հենց Բարսեղը ապոր պէտք է գնար, երբ կայսը միահ որդին դաշտսէ անակիւալ կերպով: Ծիւ անդամուամ է: Վերջնան դեռ եւս մկրտուած չէք: եւ երբ կայսըր բարսեղից պատահան հանջուամ է, որ նա իր մանկան համար աղօթէ, Բարսեղը համանյուուամ է: միայն այս պայմանով, որ մանուկը ուղարկառու մկրտաւի բարսեղը աղօթուամ է հիւանդ մանկան վիքայ եւ վերջինս թէթեւութիւն է զգուամ իւր ցաւերից:

Բայց երբ թոյլ կայսրն արիստականներին լսելով, մանկանը արիստական է մկրտում, այն ժամանակ մանկան հրաւանդութիւնը ծանրանում է եւ նա մեռնում է նոյն գիշերը: Կայսրը բարիկանալով՝ կրիմի վճռում է Բարսեղին պարտել, բայց այս փափոք մի կարծեցեալ հրաշքի շնորհիւ ի կատար չէ ածուածու:

Արդ ինչպէս Մարգարտն արդէնն նկատած է, կասկած չէ հարող լինել, որ Բարսեղի այս պատմութիւնն է, որի մէջ Փաւաստոր շնչին փոփոխութիւններ անելով, վերադրում է Ներսիսին: Նշնչպէս Հարգաւոր է նկատել, որ ինչպէս տեսակը, Ներսէսը Կատանցիսին մօն պատճամաւորեց, հակ վերջնին արդ զաւակ չուներ: Նշնչպէս եւ աղանձու պատճութիւնը որն ըստ Փաւաստորի (Դ, Դ, Դ) ձեռնորդութեան ժամանակ իշխան պէտք է լինի Ներսէս Սահմանի վերցու, վերցրած է բարձր լինի Մասին եղած զցոցներից: Եւ առ հասարակ Փաւաստորի պատճութեան վերցրիշեալ գլուխները վերաբերում են Աղջոկի կայսեր համածանեներնին: Թէպէտ նորա ճշմարտութիւն եւ պարունակում ենք, ոտիզյան որոյիշեներ Փաւաստոն իւր պատճութեան այս մասի համար աշբեր: Եւ ունեցել ըստ մեծի մասին ժողովուգուան աւանդութիւնները, բազմաթիւ սխալներ եւ սպրդել են նորա պատճութեան մէջ: Եւ Փաւաստոր յայտնապէս ցցց է տալիս, որ ինքն այսաւել ժողովրդական աւանդութիւննից է օգուածմ: Ծառ բնորոշ է նորա պատճութեան գլուխները, որի մէջ ան վերաբարձրութիւն է Վահակն կայսեր մահուան մասին եղած ժողովդաշտան աւանդութիւնը: «Ապա ինդիր հրամայէր ունել ասում է Փաւաստոր, թագաւորն Ալեքսանդր, զի տեսցեն ցացեն այս հետուոց, որ կարող ցէ գնել գործ բանն դիմադարներ թեսա ընդ-

¹ 86. W.-P.-P., Zur Kritik des Faustus von Byzanz, p. 221-222.

3 Or. պատմութեան Ա Առջև կայսր յարուց առ արտաքի Հայութանքներ ի Անդեման գեն, բայց միշտ պատմաւահան Հովհանների պարուեց, և ևսիրա կեսարի Հայութանք (362-370) Խանանձ թշբ ի արակը և այս թշբ Վահանք Հայութանքներ մասն Հեղուցի Քրիստոնեաց, I, 383-384, ուր ի մինչ պաշ ատե է, Չառ կաթօղիկ եպիսկոպոսներ պարուեցան, մասնաւոր ուսուահան ժամանակ պատմուածի կազմեցն է՝ Մորից պատմաւեցան Խանանքներ կամ ոյի քամանանքներ համար . . . Խանանքնուած Ա պահու հրամակ շատ կաթօղիկներ Որսուու գետուու ելուց եւ Մելքոնու եպիսկոպոսն ի Հայութեան . . . 370 թուաւ առ բարփականքին ոյն առ ասիս ամ եր, որ 80 կամ ոյիկ Խանանքնուածներ կաթօղիկնուածն, որուց կայսրը խնդրել էին Խանանքնուածներ վահակը, գործ համար ոյ հնա ատեւեցան եւ պահուած մասնաւեցան.

գէմ Հաւատաց քրիստոնէեւթեան էւ պատմեցին նմա զի էր ոյ դ սունդուխ նորդոյ է ւուաչէ ինչ: Ազա առաքեաց կայսըն առ նա մագիստրիանոս, զի էրթիցն փութեով եւ անզաղապես զայրին տու նա ածցեն. եւ առեալ ածին փութապէս իբրեւ գնացեալ դայր օժեւանս երկուս, գեւ եղեւ զի ապել ոյ դ ունդ է ի ունդ, եւ արտաքը քաղաքին վկայանց մի սուրբ տիկենով թեկին: Մագիստրանսնուները դիշերում են քաղաքում, իսկ սովեստէս մտնելով վկայանոցը, ընթրում, անկողնն է ձգում եւ վկայանոցի գուները փակելով, անկողնն է մտնում քննելու: Բայց՝ “աչք բացօք, տեսնում է, որ վկայանոցի գուները բացուած են, ժողովուած են բազմաթիւ վկաներ, որոնց մէջ եւ թեկիտ տիկինը: Նորք միմանց ողջն առլով, կարգով նստում եւ սկսում են խօսել. “Սուրբքն Տեառն, որ չեւ են հրաժարեալ յերկրես, գեւ եւս աստեն ինեղալութեան են, են որք ի հասպաս են, են որք ի փեղակս են, են որք յաքսուան են, են որք յալ բռնուածեան են: Ապար է մզջ վկանեսին մշակոց զվաշէն խափանել, զի ամենայն մշակ ի գործ իւր կանխսնց է Արդ Էկայք առաքեսոցուք ի մէջ երկուս, որք երթիցն վճարիցն ի կինաց զարադործն Ապաշէն Ապա միում անուն էր Ասքադին ի նոցանէ, եւ միւսում թեկողորոս: Արձակէն զնոսա, գնեին ժամ եւ ասէին: Ի այս ժամ եկեսնից զաք եւ մէք:

Սարգիս եւ թէովորոս վկանեց կատարում
են վերցիշեալ որբերի յանձնարարութիւնը
սպանելով՝ զթշնամին ճշմարտաթեանն զվա-
զէս, որն եւ սովիետակին յայտնուառ է հե-
տեւեալ դիշերը: «Ազա իրեւ այդ եղին, շա-
րութեանկամ է Փատոսառը եկին մադիսորդիանովն,
ասեն ցսովետակւն: Արի քնացագը առ կայսրն:
Նորա պատասխանի տաևեալ, ասէ, կայսրն մե-
ռաւ, արդ մեր առ նէրթիցքը: Եւ բազամ վի-
ճումն ի մէջ եղեալ նոց վասն այսր բանին, եւ
իրաւուն նէլլու է նօֆ լուս այս բնաւո վիճու յե-
րէն սառոր: Խթէ ոչ, ասէտ, հարցին աւար վա-
ճառաք, եւ քաջաքք յափասակեսին, եւ նիւէ
խոյց նոյ խոյց է գլուխեցց: զի իշենցի զայս
ձառել:

Արդ գ նորոց մարդ, որ ամբողջ կայսրութեան մէջ որոնուած է, գ ուղարաք զըստնուած է, գ ուշի տարածուած գիշերուած է, երեսի գրաւ է գ տաճի բախուածուած ու պահանջական այսպիսի անոնց բարձուածներու միջայ հետ գիշերների մէջ են պատահուած, եւ ցցց են առանց ինչ էնդինակի ինչ աղբիւրի է քաղաք

իւր պատմութիւնը, բայց մենք դեռ աւելին
տեսնենք: Սցն գլխի վերլում Փաւատուը պատ-
մում է, որ Ալղջի կայսր մահից յետյ քրիս-
տոնաներից յափշտակած գյուքերը վերադար-
ձնում են իրենց: Բարսեղ Մեծն եւս ժողովե-
լով կեսարացիներն, կամենում է Նոյա յան-
ձնելն իրենց յափշտակած կայսերը: «Ն ոչ ոք ի
կեսարացւոց անտի, առօս է Փաւատուը, Հայե-
ցաւ, յարձատ իւր, եւ ոք մի ոք, բայց թողին
զայն ի գանձ եկեղեցւոյն: Ապս էտո զայն արք-
եպիսկոպոսն, արքաւազանն միրութիւնն կնույ-
տալցու: Եւ իւն հասութեաւ աւալնո՞ւն ոքնո՞նիւն է
ուսո՞ւ ըստո՞ւնի միւնք ցայտը ճամանակին:» Աւելի
պարզ խօսել չէ կարելի: Այս առասապելին ի-
բրեւ հիմք ծառայել են այն արծաթյոց աւա-
զանները, որ Փաւատոսի ժամանակ գյուղութիւն
ունին կեսարիայում:

Այսպէս ուրեմն Փատոսոսի պատմութեան
այս հատուածը (Դ, ե—ժ), ինչպէս տեսանք,
քաղցրած է ժողվուական աւանդութիւններից,
ուստի եւ մեծ մնջորաթիւններ է պարունակում,
որոնցից գլխարքն է Ներսէս Մշեի տո Վաղէս
պատգամառոքը և ուրանից աբորութիւն, որով
հետեւ ինչպէս տեսանք, Ներսէսի պատգամառու-
թիւն եւաւ 360 Թուականից առաջ, իսկ Վաղէս
գահ բարձրացաւ 364 Թուին: Խայց սպանով
մենք Ներսէս Մշեի պատգամառոքը և Յոյն
ամենեւն ինչպէս հերուսմ: Այդ պատգամառու-
թեան մասն սայց տեղեկութիւնը մենք
գտնամ ենք Տէնց Փատոսոսի զերոյիշեալ հա-
տուածի սկզբում, որ է: «Ապա Հուս իւղաւու-
նեաւ ուիրու մոբանաւիւն դոչինն», որ է ուղար-
կի Հայոց ընդ իսպահ Յօնանց, գեպ եղիւ առա-
քել անգր հազմութեամբ մեծաւ արքային
Հայոց, զի ինքնին համարիկան Հայոց Ներ-
սէս իւ իւ մեծամեծացն Հայոց արքայու տառա-¹
ընդ նամ, զի երթիցէ: Ի եւ իսպահ եւ ի եւ իւ-
նուաց շափու հառաւասիւնեւու իսլուզունեւու
քորիցն: Ապա լոգան հասին ի կայսերական պա-
զան Թագաւորացն ըստնաց:»

Փատոսսի այս հակիրճ տեղեկութիւնն
այնէւս զանազանուում է այն տեղեկութեանը
անմիջապէս Հետեւող առասաբներից, ինչպէս
զած ցորեանը յարդից: Ուրեմն ներսէս մեծի
շքախմբով պատգամաւորելն առ Հռոմեացիս
լրի տաղուուն, դուռը հայուն նպատակ աներ: Հռոմեացիսց
կայսրն էր կոստանդինոս, և ոչ

2. Այսինքն Ներխոսի հետ միասին 10 հոգի, որոնց
անուանացուցակը մեջ առաջին է Փառասոս (Ե, ժա), հաւա-
նաբար վերջներով՝ Հպաց արքունի դիւանից:

Վաղէս: Պատգամաւորութիւնը կայցացա Արշակի թագւարութեան սկզբներում¹. Արշակ թագւարը, որ նչպէս տեսանք (վերն էջ 195). Կոստանդիոս կայսեր օգնութեամբ դահ էր բարձրացել, սորանով ցանկանում էր իր երախտիքը բարայացանել Հռոմեացոց մեծ կայսերն եւ իւր Հաստակարութ գաշնչիցն: Մինչեանց ժամանակ՝ մեր Կաթոլիկով՝ Հակոբանամական պէտք է Համարել Ներսէս Մնենք պարորները, որ եթե ցանկանանք պատմական Համարել, սոփուած պէտք է լինենք ենթագրել, որ նորան պարորնել եղել է կոստանդիոսը: Կոստանդիոսը, որ Հայերից հետ սիրով էր վարուած եւ վերը Արշակ թագւարի հետ ազգակցական կազով եւս կապուեցաւ (վերն էջ 84), չէր կարող Հայոց ազգի պատակառելի պատգամաւորին գաւանաբանական ինդիրի Համար աքսորել, մանաւանդ որ յայսնի է, որ կոստանդիոսը արխօնականներին պաշտպանեած հանձնանդալվ Համարել, աղջափառներին Վաղէսին նման չէ Համարել: Մնենք միանգամայն միանաւմ ենք Մաքրարափ Կաթոլիքն, առաւ ուրեմն Ներսէս Մնենքի պարուիլ մահաւանական զըսց է, որի գյանալուն առիթ է եղել Ներսէս Մնենքի գաւանանին եւ երկարամայ առանձնութիւնը²:

Սորտանովի ի հարկէ հերթառումէ և Փաւաւասուի պյան աւանդութիւնը, թէ (Ե. Ժ. Ճ.) Արշակը լսելով Ներսէ Մեծի պարագանը, Հռոմականիցներից սարսափիլի վրէժ է առնեմ: Կորահամաժամանակ Վասակ սպարապետը 260.000 զօրք ժողովելով, վեց տարի շարունակ Հռոմեական կայսրութեան սահմանները մինչեւ Անդրիանու քաղաքը աւերտու եւ կողապատճէ, և, ուսանց որեւէ Ընդդիմազդութեան հանդիպելու: Այս աւանդութեանը նոյնչափ հաւաս ընթայելու է որչափ եւ նորա միւս աւանդութիւններին (Դիլի—(Խո)խթ), ըստ որոց Հայերը Պարսից 100 հազարաւոր զօրքաբանակները 23 անդամ սրի մասնելով, վերջ ի վերջը իրանք են քայլայուում եւ ուժապատ լինում: Աւր Փաւաստոս գրաւառը աղքիւները չունենալով, դիմում է Տարովզական աւանդութիւններին, այս ամել Նորա երեսակայութիւնն եւ ազդյանի մասպատճիւնն եւս չափ ուսահման չէ նաև չում: Հաւաննայիրը Հայոց եւ Հռոմայիշը ու տէրութեան մէջ տեղի ունեած որ եւ է ոնչակա-

¹ *Über Utopie und Kritik* (Zur Krit. d. F. p. 223—224).
353 *Was ist 355 Punktum?*

¹ Urwurzel Zur Krit. d. Faust, p. 222.

ման պատմութիւնն է՝ որ Փաւստոսը կցում է
Ներսիսի աքսորանաց պատմութեանն եւ ըստ իւր
ձաւակի ծառիկեանում է:

Վերջապէս աւելացնեք, որ “Հայոց Հերոդոտը, ոչ միայն Փաւատոսի բոլոր մղղովութիւնները կրկնել է, այլ եւ իւր կողմից նոր մոլորդիւններ եւ առասպելներ է աւելացրել Ներսիսի աքսորման պատմութեանը: Վաղէսը Հրամանում է “աքսորել զմենն Ներսիս, որին չեւ ունա՞ս իւրաքանչ եւ գրիու որդոյի: մասոցցեալ ունա՞ս առ ի հերթաւանցն Արքոսի, ասեն եթէ գաւանեն ընդ մեզ, Թափան զ գեզզ Հայոց թագիւղուն Որում չ հաւանենով՝ աքսորութեան յաջ... Բայց Պապայ յանձն առեալ Հանդերձ ամենայն պատմութան², թափիեաց Մակեդոն, (Խոր. Գ. 1, 1): Այս կեղծիքը հնարելով Խորենացին կամենում է Ներսիս Մեծի հաւատոցի հաստատութիւնն, իսկ Պապի եւ այլոց հաւատավառութիւնը ցոյց տալ: “Նշնչէս Խոր. (Դ. լք) պատմում է, որ Վաղէսի մահից³ յետոյ Քէոդոց Մեծը (379—395) Ներսիսի աքսորանքից վերագրանելով, “պահէ մեծաւ պատուիլ, մինչեւ ճշմարտութեանն ստորկեցան հաւառ, որ յաղագու ամբարտին Մակեդոնի հայ հայոց թեանցն, այսինքն մինչև 381 թուականը, երբ տեղի ունեցաւ երկրորդ “տիեզերական, ժողովը”: Բայց այս բոլորը մեր Խորենացուն երեւակայութեան ծնունդն է: Կերսէ Մեծը իշեպէս տեսանք, 374 թուան արդէն գերեզմանամեն էր եւ նորա անունը երկրորդ “տիեզերական, ժողովը” Հարց ցուցակում չկայ ելլի իսկ Սոլքատէսի եկեղեցական պատմութեան Հայերէն թարգմանութեան մէջ գտնուած տեղեկութիւնը, թէ գայ ի ժողով ի Կոստանդնուպոլիսուն... եւ Ներսիս պարթեւ Հայոց Մեծաց զօր Վաղէսի էր արտաքամանաներ, եւ թագուհու անել անեմարանօք, մինչեւ հաւատան ստուգի ի ժողովը... մի ընդմիջութեալ (interpolation) է Հայ թարգմանէն կոտմա, հնաւան ար-

1 ի՞նչ և Նշանակում պյա անափեալ խօսքըը
որոց մասին խօսեացին ու մի բացատրութիւն չէ առաջա-
- Այս խօսքըը մի ակնարկութիւն և Ներկայացնում զ պ-
- զես մանեա մահաւա առապեկ մասին, (վերև, կը. 332-)

• Խորենացին մոռանում է, որ (Գ., իթ) Աղջկեց
բարձր հայուսականութեան ունի և մասնիւ:

8. Ապահովագր մահաւան տակարգթիւնը, թէ
հՀրեթ եղաւ յԱդրբանապալմ եւսպն, բնակո և
թեսօսի մասի պահանջը, թէ Կա քահաց զմհնան
կացոյն եւսպն խորհնացից մըցրել և Մարզական պահ-
ումնէնք առանձնաւունք 1904 թ. Շնորհած թ. 61 ՏԸՆ.

զէն Նկատած է Զամեն։ Ճշմարիտն պյու է, որ
Հայերը երկրորդ “տիեզերական” ժողովին չեն
մասնակցել։

Հետեւեալ գիտում (Դ, լա) Խորենացին
պատմում է Հայ Խախարաների կոտորածը Ար-
շակ թագաւորի ձեռքով եւ Խաղ Եպիփառոսի
մասն: Այսբոլոր Խորենացին վերցրել է Փաւո-
տոսի պատմութենինը (Դ, ՏԵ Եւ ԺԲ): Յահան
Բերու պատմագիտների մէջ բառացի Նմանու-
թինն ակն լատոնի է:

միշտնեանի առողջ յիշել: Բայց զարմանալի է, որ խորենացին վասակի ազիւ գերը լուսթեան առաջ, պայման ամսանային իհլամ է, որ Սպահա- քարաբաղ կոսրածից աղաքածեցաւ Տարօնեամ (ապսին Ռամակինանանեան ենթում):

իսկ թէ Ապանդարատան Արշաւրի որդին էր,
կամ իւր Շաւարշ եւ Գաղաւոն որդիներով
Յունատան փախաւ, այս բոլորն՝ ըստ մեզ, մի
պատ յաւելուած է Խորենացու կողմից: Վեր-
ջապէս Նկատենք այն ժամանակադրական խօշըր
սխալը, որ ժամանակի պատմութեան հետ ան-
տեղեակ հեղինակը արել է: Կա պատմում է,
որ Ներսէսը ուժ ամի արքորակի մէջ մնալով
(Պ. Հ.), Վաշինգտոնի մահից († 378) յետոյ Թէո-
դոս կայսեր Հրամանով արքորակից Վերադառ-
նում է, որից հետուում է, որ Ներսէսի արքո-
րութիւն, ուժեմ եւ հայ Նախարարների կոտո-
րածած եղիւ է 378 թուականին: Բայց մէկը
առանց (Վերն էլ 199), որ Արշակն 368 թ.
այլևս չէր թագաւորում, իսկ Ներսէսը
374 թուն մէտած էր:

Կահարաբների կոտորածից անմիջապէս յետոյ Խորենացին պատումը է Խադ Եպիսկոպոսի մասին, մինչքեռ Փաւատառն այդ շատ առաջ (Դ, Ժ) էր պատմէլ: Բայց այս տարբերութիւնն յառաջնորդ է Խորանից, որ Խորենացին յայսկի տեղներն իշխազով Ներեւու Մեծի մի առաջ է: Պայման գնալուց երկուու է շեմին: Աւատ էր Ներեւու գնալուց երկուու է շեմին: Եթէ Ներեւու կարծեց երկուու էր կրորդը: Ճանապարհ որդութիւնն եւ աքսոր գնալու պատմելով անմիջապէս առանք է մեր Խորեն պատմութիւնների մեջ:

Φιλοπατικός, Φι., δρ.: Ιων., Φι., ω.:
Πατέρων την θυσία... γεν- βούσαρης ή Βούλης ή ζε-
ναγκάριδης ή Κατερίνης, η
θεοτόκου αριθμής γενθανάντης
φορέων φωνών, ταῦτα φρέσκα
γεγονότα, ταῦτα αποτελεῖ καὶ
πρωτογενῆς, πράξης πλεκτά
εἰς την Αρχαίαν Πατερόπολην,
ποιῶν αὐτούς τοὺς φωνάς την
αρχαίαν την εργαζούσαν Κύριον
τοῦ διανομού την Πάτραν
αριθμητηριανότηταν έκβριτα
μερικῶν διεύθυνσιν μετατίθενται
πάντα στολέσθησαν οἱ θεοί την
αρχαίαν την εργαζούσαν Κύριον
τοῦ διανομού την Πάτραν
αριθμητηριανότηταν έκβριτα
μερικῶν διεύθυνσιν μετατίθενται
πάντα στολέσθησαν οἱ θεοί την

— 4 — 8 815 1 2 2000

3. **Фонетика и звукопись**, С. 708:

3. Число в языках было известно, но неизвестно
глубина и физическая форма звуков и звуковых явлений. Уже в то
время (т. е.) ощущалось, что звуки отличаются друг от друга
в зависимости от их производителей, (т. е.) физических явлений
и явлений, а также от явлений, в которых звуки производятся.
Но это (т. е.) не было известно, что звуки производятся
звуками, а звуки производятся звуками.

¹ Տես Գ. Թղթ. Էլ., 9-16: Այսամեջ եւս ուրեմն
որդինեցին պրատիգում է Փալաւուն պատմութիւնը բառ-
ացի կերպով: Տես Ներքեւ. Եր. 337 Նորա նկարագրութիւնն-
շարչի մահուած մասին և մինչ Ել. 120 Նորա նկարա-
գրութիւնը ուղարկ Վրթամինի Յարձուած վանդակական-
ութիւնը:

բարում անդամ ընդգրիմանոյր նմա (իմա՝ Արշակոյ), եւ յաշտիւնք ուղարկու խստ հպիստառն ու բարզում յցից անձէ սունկու թու բայց իրեւ պատշաճ զարգանան, եւ պատշաճ թափէր զանոնից յարած եւ զորանոնից եւ զմառան զիւնոց, այլ բառան ամենայն մառանանց տայր բաշին արքանացն, իւնչոյ յաշտ ուոր ունանել լինու իրեւ է հրանեն Աւորայու, եւ զարձեալ որ ըստ որէ մասակաբրէք այլքատացն, եւ այն ուղի ունել լինու մեւն:

Աւելորդ է ասել, որ խորենացին այստեղ արտագրում է Փաւատոսի պատմութիւնը: Նա աւելացնում է նաևւ, որ խաջը վաճառող եւ ձիտս սերու է եղել: Երբ դրոյ համար ժողովուրդը նորան ծաղութում է, նա թողնում է իր պերմագոյն զգեստներն եւ իշով է շըրօւմ:

Հետեւեալ գլուխ (Գ. լթ.) Խորենացին կամնում է ցցց տալ Արշակ թագաւորի անաւգործուութիւնն եւ միեւնոյն ժամանակ անկարուց թիւնը՝ խաջին զայելու: Այս գլուխն առար է Փաւատոսի պատմութիւնից, որը սահայն նշյալու պատմում է, որ խաղը երկու գուստը անէր, որնցից մինը ամռւնացած էր ոնք Արշակի հետ:

Խոր. Գ. լթ.-ի մասին մասամբ արդէն խօսել ենք (Արքեւ, էջ 334 ծանօթ. 3): Այս գլուխն խորենացին մի համառուս տեղեկութիւն է ատամն երկրորդ՝ “տիեզերական” ժողովի մասին, հիմանելով յոյն պատմութիւների վերայ: Խաց թշպէն ատեսանք, խորենացին վկայութիւնն, ըստ որում “երեսու Մեծը երկրորդ” “տիեզերական” ժողովին մասնակցած պէտք է լինի, ուու եւ հնարովիլ է:

Խոր. (Գ. լթ.) Խորից խօսում է Հայ-պարսկական պատերազմի մասին: Արդ, ինչպէս արդէն նկատած ենք, Խորենացին լաւ տեղեակ ընենով՝ այս պատերազմի պատմութեանը, Փաւատոսի ազգեցութեան ներքոյ երեւեն ակնարկութիւններ է անում այս պատերազմի մասին, որոնք մեծ մասամբ մասել եւ հակապատճեկան են: Կա (Գ. լթ.) ինչպէս տեսանք, Համաստեղուու լով Փաւատ. ը (Գ., մթ) բաց է թօնուած վերինիս պատմութիւնից Գ. Ի. ի-նը գլուխները, իսկ վերջիշեալ լու գլուխուում եւ համառում է Փաւատոտի պատմութիւնն Արշակի անձնատուր լինելու մասին. (Փաւատ. Գ., ծդ.) — Ինչո՞ւ մեր ծերունի պատմաբանը Փաւատոսի պատմութեան այս խօշոր կտորը բոլորովին բաց է թօնուած: Մեր կարծիքով նախ՝ Խորենացին արելյական ինցիկի անդրորութեանը ընտելացած լինելով, զուարձութիւն չէ զգացել առանձին ճառելու: Վերջիշեալ դրուենք իրեւների մասին, որնք բացառապէս պատերազմի մեջ են:

Ոին են մառուում: Երկրորդ՝ Խորենացին անհաւանիկան է գտնել Փաւատոսի պատմութեան վերջիշեալ գլուխները, ըստ որոնց Հայերը 30 կամ 34 տարի շարունակ անարգել Պարսից 100 հաջարաւոր զօրաբանալները խորտակելով, մերժն իրան են քայլապուռմ, որութ խկանէն ասիաներով լի են. (Վերն, էջ 334): Եւ երրորդ՝ Խորենացին կամեցել է լուութեան մասնել այս բոլով պատերազմիի հերոսի Վասակ Մամիկոնեանին անունն եւ քայլործութիւնները: Այս երկու կետերը իրեւն պատմապարանութիւնները իմդրի համար բաւական համարելով, անցնիկ Արշակի անձնատուր լինելու եւ ողբայի վիճակին պատմութեանը:

Արշակի անձնատուր լինելը Խորենացին պատմում է, ընդհանրապէս ասելով, համաձայն Փաւատոտի: Ըստ Փաւատոտի հայ նախարարներն եւ մեծամեծները ձանձրացած եւ լքած երկարամեայ քայլապուռմիից, թողնում են իրանց Արշակ թագաւորին եւ հարկից ստիպուած ուզում են ծառայել Շապուհ Պարսից թագաւորին: Այս ժամանակի Արշակն անձնարացած անձնատուր է լինում Հապուհին, “թէ կամաւ կամաւ” եւ թէ ոչ կամաւ, ճիշտ նշյուն պատմում է եւ Խորենացին: Միայն նա որովհետեւ հայ-պարսկական պատերազմի քայլապուռի մասին ոչինչ չէ պատմում, իմաստաբար նախարարների ապօստամբութեան պատմանը նոյց անձնական անբաւականութիւն է համարում Արշակից:

Խոր. Ալանացզան անունն, ինչպէս եւ Արշակի բանակցութիւնները Ալանացզանին հիեմ ծնունդ է մեր ծերունու երեւակյութեան: Այս կեղծիքը Խորենացին հնարելով, ուզում է ցցց տալ Արշակի՝ Մերսէս Մեծի հայրական խրատենից շեղանողի՝ կատարեալ վիճատութիւնն եւ ողբայի լութիւնը: Արշակն ինչպէս մի վախկուն պատմական Ալանացզանից փախչելով, պատգամաւր է ուզարկուած նորան եւ աղերսում է: “Թողազար ինձ զողել ուրեմ վայրեն իմ ժամանակի, մինչեւ ոդի առեալ անցանել կարացից յերկին Յունաց:” Ալանացզանն Արշակին պատասխանուած է, թէ չէ կարելի. եւ այնուհետեւ յոյշ նեղեալ Արշակ, յոյշ կամաց երթայ առ Շապուհ: Արշակի պարզամտ է մեր ծերուկը: Միթէ Յունաց երկիրն ապօստամբութեալու համար եւս Արշակը կարիք ունէր Պարսից սպարապետից թշլտուութիւն ինգրել, միթէ Արշակի ճեռքերն ու ոսքերը կապած էին, որ նա

լցանազանի բացասական պատասխանից յետոյ եւս չկարողացաւ Յունաց երկիրը փախչել: Սա- կայս միայն սորս համբ չէ, որ մնչը Արշակի եւ Ամանազանի բանակցութիւնները հակապատ- ճական ենք համարում. Տաս միաբերք վկա- քեան Փաւատուուի եւ Ամիթանոսի՝ Արշակը մնչեւ- վերըն րոպէին սուրբ ձեռքին իւր դաշն եւ Հայրենիքը պաշտպանելով, ապա ստիպուած, հաւատաւող Շուպու Հի հրապարակներին, անհնատուոք է լինում¹:

Սպահ Խորենացին Փաւստոփի հետեւեալ (Դ, ծդ) գլուխը բաց թողէլով, (Գ, Ը) համառօտում է Փաւստոփի ծե—ծէ գլուխները: Քոլը փոփոխութիւնները, որ մըր սահմանափակ պատճակիր Փաւստոփի պատճակութեան մէջ մացնում է, անպատճառեր են Հայոց Համար: Այսպէս նա չէ յիշում Փառանձեմ արկիսոց 14 անեայ չ հերոսական պաշտպանութիւնը: Որպագերից ամրոցում: Սորոց փոխանակ Խորենացին գրում է. “սաւեռ ոչ գիշոյն Փառանձեմ՝ գնաց ի կոչ առն իւրց, այլ Հանդերձ քանձիւք անկառ յամբուր Արտագերից: լուր առնելով առ որդին իւր Պապ, յուսայր ապրել ի ձեռաց Ծագչց... Բայց բոլորին Ասորություն էր ի վերց Արշակոյ: մարդու ամրոցն ոչ անսացին մալ Համբաւան Պապայ, այլ անձնաւոր եղն ի կամաց եւ ոչ ի բռնութենէն: Էստ Փ.Ի Արտագերից անձնան պատճեն ց ամրականների միջնեւ ծագած սարսափելի ժանամասն է լինում, որի Համար նա ասում է. “Եւ եղեւ յետ շորեցտասաններորդ անեանն Հարուածոց, որ յԱսություն հաօք է վըշ բաղմանն ինքնուրբեցոց: զի մաշ անկառ ի վերց նոց որք ի մերքին են, չի չ տեսնուե հօսու գործածուու: Ահա Փ.Ի այս պատճառապահութիւնն է, որ որպ պայման յեւ լաշշղնել է: Խոչ Խորը, այս խօսքերը, թէ գդացին նուրբուդ Հայոց, այնք որ նախ քան զՄրացի ձեռն տռեալ են ի Շողոնի, թէ եւ դոցու

¶ Αριστή βαρικού παραβόληργο ρωπή βέβαια περισσότες,
ανθρώπους» επειδή φέρεται μόνοντες, «ότι γεγονότας
ανθρώποι κρίθησαν τα πάντα απόδοσης της γένεσης
(Φιλοσοφία, άρ. δι): Λαμβάνει βέβαια τις πεισμές της
επιστήμης γνωστοποίησης! Dein per exquisitas
percurrisque mixtas inlecebras captum regem ipsum
Arsacem adhibitumque in convivium iussit ad latenter
trahiri nosticam... etc. (Ammianus, XXVII, 19, 3).

επικράτειαν την περίοδο της ιδιαίτερης ανάπτυξης της χώρας, σε
388 β. Σύμων φέρεται 389 φέρεται.
ε Περισσότερον είναι οι θεατέρων πληρώματα οι οποίαν έχουν
αποτελεσθεί, θετές ή φθινόπωρον ηγήσανται φέρεται; αφ' ουτων
φέρεται διατελείται ή μέρη φέρεται ή απόδειξη, όπως την περίοδο
της αρχαίας αρχής, αφτικής ή καταρράγονται ή περίοδον οι οποίες έχουν
θερινό, μητριαρχικόν γέγονον ή σχετίζονται με φεύγοντα

Այսուհետեւ Խոր. խնամէս Փ. Նկարագրութեամ է Հայ Հրեաբնակ քաղաքների աւելութեամբ Պարսիկների ձեռքով: Բայց չդժիմեմ Խորա Համառօտամանը լուրթեան թէ աններելի անհոգութեանը վերագրել այն յապատճեն, որ նա այս-տեղ անում է. Նա Փ.ի յիշած է օտել քաղաքներից (Արդուշ, Վաղուշ-Դաշտ, Զարդար, Զարդար, Վաղուշ, Աւար և ի հոգածին Տաղեա, Կափան), մայսի երեսի աւելութեամ է յիշում (Աւ Տաղապ, Արդուշ, Վաղուշ-Դաշտ): Նշնամէս Ըրշակի միանամանը թեան պատմութիւնը Խոր. կերպել է Փ.ից («առաջբեր որո՞ւ ընդ այն իշում», ասում է Համառօտամը՝ պատմագիրը: Տես Ա. Թղթ. լու, 4¹:

(Հայություն)

8. ՀԱՅԵՐԵՆԻ

የኢትዮጵያ ከዚህና ይሰራ ተስፋ ስለመሆኑን የሚከተሉት ኩልና ጥሩ* ነው

Աւելի արժանի է աշաղութեան՝ Խորե-
ացու փոխառութեան միւս գեպը:

Ա. Սեղբետրոսի (Ընդարձակ) վարքի հեղինակը՝ իւր գրուածքի մշղում (էջ 698—699), Նուիրում է մի հակիրճ, բայց եղեցիկներաբար պյտք քահանայապետի հոգեւոր և բարյական առաբինութիւնների, որոնց միայն ընդհանուր իմաստն է հաղորդում Համալսարանի վարքը:³

Հ Արանիվ մեւեղի ժամանակ խոր. հակառամ է Փ. ին, ըստ որում Արշակ մռատ. Պապի գահակալութիւնից

* Βοριπαδήνιανθριάγ μίασην έξι έτος 289ρ ιππο^τ
15 Καρωρά “πιναροποτέριαν ζει (ρωγ μιλητην ...) πρώτε^ν
ιν θητηρην πιναρα εχην. έτος 292ρ ο. 21 Καρωρά “πινα^τ
ρηθητην ζει”^τ